

РЕЦЕНЗІЇ • REVIEWS

ВІКОПОМНЕ ДЖЕРЕЛО НАШОЇ ПАМ'ЯТІ

THE IMPERISHABLE SOURCE OF OUR MEMORY

[Рецензія на:

Ісаєнко, Л. М. Пам'яті світле джерело. Одеса : «ФОП Бондаренко М. О.», 2015. 576 с.;
Ісаєнко, Л. М. Береги нашої пам'яті. Одеса : «Чорномор'я», 2018. 420 с.]

Павло Ямчук

*кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор, академік
АН ВО України, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва*

(Умань, Україна)

e-mail: jamchuk1972@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4158-1641

Зафіксувати кожну вагому мить буття історичних подій у Слові та одночасно утвердити їхню тривалість і витривалість у близькому й віддаленому майбутньому дано далеко не кожному. Це – унікальний Дар. Ним, за Волею Господньою, наділений лише той, хто має особливе покликання справжнього, ще від Нестора Літописця успадкованого, обдарування – бути вільним від впливів минушості. Тільки-от у громадській свідомості українців чомусь усталилося, що справжнім Літописцем обов'язково має бути суворий чоловік-чернець із довгою сивою бородою, який мешкав в Україні тисячу, а ще краще – декілька тисяч років тому і писав про те, що відбувалося багато тисяч років ще до його появи на світ. Але ламаймо стереотипи. Прекрасна, така, що володіє неповторною чарівливістю, жінка може і – головне – повинна стати, згідно з Лесею Українкою, – «не позиченим, а власним» Літописцем новітньої доби. Камертоном епохи складних ХХ віку та не менш складного початку нового III тисячоліття.

Не буду далі інтригувати. Цим Літописцем новітньої епохи є Любов Миколаївна Ісаєнко. Не маємо жодного права оминати увагою те, що Л. М. Ісаєнко є Богом обдарованою Філологинею. Її екзистенціальний вибір, про вибір та здійснення якого вона щиро розповідає в розділі під назвою «Гортаючи сторінки пам'яті», ясно засвідчує це. Відтак – любов до Слова, а кожен, хто бодай децицею причастився до невичерпних джерел Святого Письма, знає, що саме Слово *Бог* є першоджерелом усього суцього, становить потужну основу невичерпної образно-мисленневої універсалії рецензованого диптиху книг. Диптих Пам'яті, презентований сучасним і прийдешнім поколінням читачів Любов'ю Миколаївною, творився зі справжньою, а тому й одухотвореною Любов'ю до Слова та Людини не на минушість. Він на віки спрямований.

Скажу відверто. Я давно мріяв про постання книги, у якій нарешті буде яскраво сказано про історію та непересічні здобутки філологічного факультету Одеського державного університету імені Іллі Мечникова.
© Ямчук П., 2020 Факультету моєї alma mater. Поточні справи заважали мені

вглибитись у це проблемно-тематичне коло, але я ще малим студентом завжди усвідомлював: без високої літературознавчо-теоретичної школи доктора філологічних наук, професора Нонни Михайлівни Шляхової, без її глибоко інтелекгентної й точно фахової допомоги та суто людської підтримки я ніколи не став би кандидатом філологічних наук, а тим більше – доктором філософських наук, професором, академіком НАН ВО України. Ясніше мовлячи, я просто не став би вченим.

Міркувати про щось високе може кожен із суцх на Землі, а от вийти на рівень справжнього науковця, який матиме в основі свого мислення потужний понятійно-категоріальний апарат, удається лише завдяки високій науковій школі. Її в змозі передати лише ті, хто від Бога та від власного іманентного прагнення до знань зможуть обдарувати прийдешні покоління своїм стратегічним баченням перспективи. І Конфуцій у Стародавньому Китаї, і Сократ, Платон та Аристотель і Григорій Сковорода в нашій Європі скеровували учнів саме на цей ідеал. За сократівсько-платонівське учнівство, яке віддзерельно передбачало доброзичливо-строге ставлення до мислення, я вдячний своїм Учителям, передусім моєму Наставнику – докторці філологічних наук, професорці Н. М. Шляховій.

Утім, завжди пам'ятаю, що Нонна Михайлівна була особливим співтворцем усієї вільної й вільнолюбної атмосфери філологічного факультету єдиного на той час на Півдні України державного університету. Цю атмосферу творила разом з нею ціла непересічна плеяда однодумців, які мали потужний вплив на весь ціннісно-смысловий дискурс української епохи в антиукраїнські часи. Принагідно не маю права не навести думку геніальної української поетеси, яка народилася й відійшла у Вічність у моїй рідній Умані (в мене два рідних міста – Умань і Одеса), видатного археолога – знавця трипільської культури, лауреата премії імені Вікентія Хвойки, вченого-краєзнавця, фольклориста, партизанки, незламної звитяжиці антигітлерівського й антисталінського Опору Ольги Петрівни Діденко:

Ми не шукали в світі слави,
 Нам доля визначила путь,
 На смерть не подають заяви,
 За нею в чергу не стають.
 І в боротьбі за Україну,
 Ми не герої, не орли,
 Лиш як зуміли, як змогли
 Від фальшу, розкладу і тліну,
 Ми людські душі берегли.

Цими яскравими словами якнайясніше можна означити сутність не лише моїх Учителів, колег по факультету й кафедрі, моїх колишніх студенток та й мою власну постать як героїв мемуарно-аналітичної двоєдності книг Л. М. Ісаєнко «Пам'яті світле джерело» і «Береги нашої пам'яті». Зупинимось на кількох провідних рисах аналітично-мемуарного диптиху.

Першим, що привертає увагу читача у двоєдності аналітично-мемуарних праць Л. М. Ісаєнко, є те, що авторка, яскраво й неординарно змальовуючи портрети героїв, цілком згідно з євангельським принципом сприймає їх не за гучними (або як стверджував один із творців Розстріляного Відродження «громохкими») деклараціями, які «під снігом лютої зими»¹ часто не

¹ Поетичний образ-термін Ольги Петрівни Діденко на означення тоталітарних часів.

відповідали духу та власній сутності, а – так само по-євангельськи – пізнає образи своїх героїв «по ділах». Як зауважила геніальний український поет-філософ ХХ–ХХІ віків Ліна Костенко, «з усього світить сутність всіх речей». Проте відчутти, а отже, побачити й усвідомити цю сутність дано далеко не кожному. Навіть заглибленому в «сутність речей» дослідникові. Любові Миколаївні Ісаєнко це дано. Принаймні, саме про цей її хист свідчить кожен рядок створеного нею Диптиху творців унікальної культурної семіосфери українського Причорномор'я.

Другим, але в жодному разі не *другорядним*, а принциповим підходом є *любов* авторки до героїв своїх мемуарно-розмислових оповідей. Герої Диптиху різні й різноманітні. В їхніх долях переплетені, часто суперечливі, ціннісні дискурси й світоглядні універсалії. Це породжує різноманітні концептуальні диспозиції. Але їх, укотре наголосимо, єднає Любов. Точніше – *Любов і Пам'ять*. Об'єктивна вчена-мемуарист, Л. М. Ісаєнко ніколи не проводить розмежувальних ліній між цими семіосферами. Отже, не вибудовує штучних бар'єрів між великими Вченими й Учителями, такими як її та моїми Наставниками – велетами української філологічної науки – професорами Н. М. Шляховою, Г. А. Вязовським, І. М. Дузем, В. В. Фащенком, Є. М. Прісовським та нами – їхніми студентами, які через низку сприятливих чи несприятливих обставин ствердили свій науковий авторитет у столиці або деінде. Серед світлих міркувань-спогадів Любові Миколаївни про своїх однокурсників височіє постать вікопомного Володимира Євгеновича Панченка, який нещодавно відійшов від нас.

Крім того, потребують великої уваги майбутніх дослідників-літературознавців, мовознавців, філософів, українознавців й інші мемуарно-аналітичні праці Диптиху. Це, дозволю собі певну прагматичність, дуже вдячний матеріал для майбутніх кандидатських і докторських дисертацій. Перевірку на «антиплагіат» такі дисертації з успіхом пройдуть, оскільки вкрасти теплі й неповторні спогади про образи знакових для українського культурно-історичного феномену в тоталітарну добу в *нібито тоталітарній антиукраїнській Одесі* не вдасться нікому. А якщо вдасться, нехай пробачить мене Любов Миколаївна, то на краще, адже така крадіжка лише поширить правду про українське Причорномор'я. Любов не має кордонів. У цьому її найвища християнська суть, світлість і пам'ять.

Третя та ж не менш вагома світоглядна константа Диптиху книг Л. М. Ісаєнко – бажання всебічно зрозуміти думки та дії героїв книг у різні епохи. У цій ціннісно-смісловій тріаді є істинна, а отже, *одухотворена Свобода*. Та *Свобода*, що народжує ще одну вагому аксіологічну триєдну семіосферу. Нею є тріада *високість, висота, височінь*. Ця тріада кордоцентрично притаманна феноменам Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Федора Достоєвського й Памфила Юркевича, всім велетам української духовної філософії й науки від Володимирового Хрещення. Подвижницька праця Л. М. Ісаєнко цілком перебуває в аксіологічному вимірові цієї тріади. Із цієї світоглядної семіосфери постає ще одна особлива універсалія розуміння одухотвореної Свободи як особливого філософського простору оцінювань минулості, сьогодення. Близьких і віддалених перспектив. Яскраві «образи й події, слова забуті і пісні»² постають у Диптиху в живих асоціаціях, яскравих портретах героїв ... Та у минувшині,

² Знову наводжу цитату із творів О. П. Діденко.

яка, попри невеликий проміжок часу, вже стала легендою. Чи – легендовано закарбувалася в народній любові. Такою є закарбована сутністю Духа, Пам'ять. Таким є закарбоване Духом правічне Слово. Такими є Пам'ять про це Слово і Слово як особливий феномен всеохоплюючої Пам'яті. Ці універсалії були, є і назавжди лишатимуться вільними. Диптих Любові Миколаївни Ісаєнко саме про це. Але він також і про інші українські феномени.

Одеса як органічна та невід'ємна частина української Свободи постає в концептуальному осмисленні Л. М. Ісаєнко саме цією трансцендентальною одиницею. У цьому контексті мені пригадуються дві Стусові філософеми, що з ними мене познайомила, втім, так само як і з Молитвою Антуана де Сент-Екзюпері, Михайлина Хомівна Коцюбинська³. Йдеться про аксіологічні парадигми «прямостояння» та «самособоюнаповнення». Обдарована Всевишнім, одеська вчена повсякчас стверджує саме ці ціннісно-сміслові константи як в аналітичній праці, так і в повсякчасному спілкуванні. Саме завдячуючи одухотвореній відданості Слову і через передання справжньою високою словесністю, що а ргіогі передбачає єднання Духу та його оприявлення в адекватній Духу мовній реальності, Л. М. Ісаєнко вдалося яскраво відтворити непересічні образи, наукові стратегії та концептуальні прагнення професорів і доцентів А. В. Нездвідського, І. М. Дузя, В. В. Фащенко⁴, Є. М. Прісовського, Г. А. Вязовського, С. П. Ільйова, А. О. Слюсаря, Ф. П. Смагленка, С. П. Бевзенка, Д. С. Іщенко, Н. А. Москаленко, П. Т. Маркушевського, М. М. Харитонової, В. П. Саєнко, Н. Г. Рядченко, В. О. Фабіанської, які і, звісно, далеко не лише вони створили знаковий і значущий феномен одеської філологічної школи.

Окремий шар українських одеських, світло-трагічних міркувань, спогадів і розмислів Любові Миколаївни пов'язаний із феноменом поета, музиканта, культурного діяча Олександра Заболотного. Його постать і досі неналежно оцінена в контексті одеського українського культуротворення. Особливо, якщо взяти до уваги те, що він був не лише студентом філологічного факультету Одеського державного університету імені Іллі Мечникова, а й видав декілька неординарних суто «одеських» яскравих книжок афоризмів, розмислів, байок. О. Заболотний тривалий час працював у всесвітньовідомому, оспіваному А. Купріним «Гамбринусі». Переконані, що творча спадщина О. Заболотного ще зродить яскраві вруна для плеяд майбутніх музикознавців, філологів, українознавців, дослідників неповторної одесько-української, одесько-єврейської етики, естетики й фольклору.

³ Молитва Антуана де Сент-Екзюпері, переписана власною рукою Михайлини Хомівни Коцюбинської для мене, наведена наприкінці цієї статті.

⁴ Не втримаюся у цих розмислах і я від спогаду. Ще 30 червня 1998 року я захистив кандидатську дисертацію в моєму рідному Одеському державному університеті на тему «Імпресіонізм в українській прозі 1890–1930-х років», але підтвердження тривалий час не було. Професор В. В. Фащенко, знаючи про це і не зваживши на важку недугу, не лише прийшов у спекотному одеському червні на мій захист, а й виступив першим в обговоренні і рішуче підтримав мене – тоді ще юного аспіранта. Захист відбувся успішно, як я тепер розумію, багато в чому і через принципово-об'єктивну позицію Василя Васильовича. Невдовзі, з нового навчального року, я став викладачем кафедри української літератури ОДУ. Грудень 1998 року. Зимно. Біля аудиторії, де мав читати лекцію, стоїть аристократичний чоловік у зимовому одязі. Спочатку (і досі соромно) не впізнаю. Міцний потиск руки і ясний голос: «Вітаю, Павле! Ви – кандидат». Як згодом з'ясувалося, Професор спеціально прийшов, аби привітати мене, аспіранта з іншої кафедри, із ВАКівським дипломом. Хіба такі миттєвості забуваються?! Вони закарбовуються на все життя.

Окремо підкреслимо, що *одеська філологічна школа*, і це також ясно вияскравлено у книгах Л. М. Ісаєнко, нерозривно пов'язана з *одеською поетично-письменницькою, літературно-критичною – літературною школою*. Ця *літературно-літературознавча* традиція, зростаючи з *філологічно-літературознавчих* семінарів професорів А. В. Нездвідського, Г. А. Вязовського, Н. М. Шляхової, В. В. Фащенко, подарувала Україні багатьох визначних творців художнього слова, серед яких С. Караванський, О. Різниченко, В. Яворівський, П. Осадчук, В. Мороз, С. Комар, Т. Федюк, В. Гетьман, С. Мефодовський, А. Колісниченко, Ю. Островершенко, М. Палієнко, О. Олійників, В. Півень, М. Стрельбицький, М. Суховецький, В. Піддубняк, В. Березінський. У зв'язку з вищевказаними диспозиціями у фундаментальній праці вченої простежується аналітичне вивчення впливу одеської філологічної школи на всю культурну та культуротворчу ситуацію не лише Півдня України, а й України. Та, зрештою, всього тодішнього СРСР.

Не слід забувати й про те, що професори І. М. Дузь, Є. М. Прісовський, В. В. Фащенко, Г. А. Вязовський, В. С. Панченко⁵, доцент А. І. Колісниченко не лише активно займалися науково-викладацькою роботою, а й водночас були членами Спілки письменників України, членами Спілки театральних діячів України, входили до художніх рад одеських театрів, обиралися делегатами на з'їзди СПУ. Нині активно працює як знаний поет, письменник, краєзнавець Одещини, кандидат філологічних наук, доцент і – однокурсник Л. М. Ісаєнко – автор поетичного тексту (музика Миколи Свидюка) Гімну філологічного факультету ОНУ Василь Григорович Полтавчук. Мені особисто як студентові тих часів, коли Василь Григорович був спочатку куратором групи, де я навчався, а по тому – заступником декана з навчальної роботи, а ще згодом – завідувачем кафедри української літератури, де мав честь з ним працювати,

⁵ Ще одна вагома, але невідома широкому загалу фреска спогадів. На цей раз – про, світлої пам'яті, образ Володимира Євгеновича Панченка. Він нещодавно відійшов від нас у Царство Небесне. Пригадаю. Вечір. Уже, ледь не в розпачі, телефоную на мобільний, як на останній порятунок, до віцектора Києво-Могилянської академії, доктора філологічних наук, професора В. С. Панченка. Він був за кермом, тому слухавку взяв не зразу. Мої хвилювання і страхи годі пояснювати. Нарешті чую голос Професора. Викладаю суть справи і широко попереджаю про дбайливо підготовані верескливим паном капості й підлості. А отже, про ризики й для професора В. С. Панченка в разі надання згоди на опонування. Відповідь Володимира Євгеновича: «Буду читати». А на моє наполегливе схвилюване перепитування лунає так само ясна відповідь: «Опонувати – буду». Захист відбувся тріумфально. Мав Професор підстави, особливо знаючи про ризики, відмовитися? Мав. Міг послатися на завантаженість, яка у В. С. Панченка і справді була надважкою? Міг. А зрештою, міг і просто проігнорувати мій дзвінок – маловідомого йому кандидата наук, що навіть ніколи не був його студентом? Міг і це. Але нічого подібного Володимир Євгенович Панченко не зробив. Був просто чесним і порядним, як і об'єкт його багатодесятилітніх досліджень – Володимир Винниченко. Біля пам'ятника Володимирові Винниченку у Винниченковому (стараннями Володимира Євгеновича – автора однієї з перших в Україні докторської дисертації про феномен українського класика), згідно з його останньою волею, його й провели в останню Хресну дорогу. «Чесність із собою» – це ж не гасло обох великих Володимирів. Це сутність їхнього повсякчасного буття. Як і його Наставник – професор В. В. Фащенко, як його колеги й друзі, Професор Панченко просто не міг учинити інакше, ніж учинив, бо вчинити інакше означало покинути людей у біді. Напризволяще. Лукава зрада була абсолютною протилежністю його суті. «Ми не лукавили з тобою ...». Цей принцип є таким, що йому слідує усім своїм життям. В іншому разі – це фарисейство. Чи, як стверджує вже сучасний геній поезії й філософії Ліна Василівна Костенко, «велике мискоборство». Зараз, на превеликий жаль, і Василь Васильович Фащенко, і Нонна Михайлівна Шляхова, і Володимир Євгенович Панченко пішли від нас у Царство Небесне. Пам'ятаймо афоризм А. Т. Твардовського: «Кто прячет прошлое ревниво, тот вряд ли с будущим в ладу». А ще – класичне й головне «Істина пізнається в порівняннях».

було дуже приємно прочитати щиро-шанобливі слова Любові Миколаївни про мого Наставника.

Так само радісно мені було прочитати в першому томі теплі, такі, що від самого серця йдуть, слова Л. М. Ісаєнко про вченого секретаря Одеського державного університету внутрішніх справ, полковника поліції, доцента Максима Миколайовича Ісаєнка. Людину, яку не можна не поважати не лише за високий фаховий рівень, а й рівною мірою – за високі моральні якості. Якості, що їх так бракує в сучасному гібридному світі. Суттєво збагатили концепцію Диптиху Спогадів і різноманітні – особисті й офіційні – світлини, які супроводжують кожен розділ аналітично-мемуарного двотомника. А ще, оскільки репрезентовані мною розмисли не є строго науковою рецензією, а є, радше, філософсько-українознавчими розмірковуваннями про сутність епохи та образи її творців, хочу висловити приємність із приводу того, що світлини моєї Мами – Любові Тимофіївни Ямчук були оприлюдненими в другому томі видання. **Усе, що в мені є доброго – це від Неї.** А отже, все, що я зробив і роблю, і, сподіваюсь, робитиму доброго для Одеси й України загалом – це теж від Мами.

... Любов Миколаївна, коли моя Мама вже пішла від мене в Царство Небесне, потелефонувала мені з вимогою, щоб я надав для її нової книги матеріал та світлини про свій український христоцентричний родовід. Я завжди буду вдячний Вам, мій Учителю, за цю *рятівну для мене строгу вимогливість. Головною є спорідненість за Духом, а не по крові.* Моя Мама часто цитувала рядки її й мого, так само, улюбленого поета: «Не в шумной беседе друзья познаются. Друзья познаются в беде ...». Про те, як не порожніми словами («Сочувствую ...» – фальшиво казали псевдородички) допомогла моїй Мамі Любов Миколаївна, я, попри продиктовані питомою скромністю заперечення авторки рецензованого двотомника, наполегливо писав завжди. Буду писати й далі. «Раз добром нагріте серце, вік не прохолоне ...» – мовив найбільший з вітчизняних поетів-мислителів. Той, якому встановлені пам'ятники по всьому світу. Чуйні й щирі слова Любові Миколаївни, які лунають з її вуст окриляють надовго. Ці слова бринять у серці кожного, хто їх хоч би раз почув: «Я вас люблю!». Це завжди від душі. Від глибин серця.

Підсумовуючи сказане. Як добре відомо учням та колегам Любові Миколаївни, вона завжди, при всій її щирій доброзичливості, строго-правдомовна. В її особистій морально-етичній системі доміантним, на мій погляд, є Шевченкове: «Ми не лукавили з тобою ...». Лукавство, а отже, будь-який прояв фарисейства органічно чужі Л. М. Ісаєнко. Цьому вона і словами, й повсякчасними справами та навіть просто своєю присутністю в українському одеському універсумі навчає своїх колег і учнів. Тож у цих розмислах слід бути правдомовними й нам. Кандидат філологічних наук, доцент Л. М. Ісаєнко створила, а, радше кажучи, масштабно здійснила справді енциклопедичний проєкт, що, переконаний, стане базисом не лише для майбутньої об'єктивної історії вже натепер класичних літературознавчих та мовознавчих шкіл української одеської науки ХХ–ХХІ віку. І – незрівнянно ширше – заповнить лакуни нерозуміння того, чим саме була українська наукова епоха в часи тоталітаризму й у посттоталітарну добу, якими були тогочасні пріоритети. І головне – якими ми були тоді та як саме і куди нам слід рухатися далі.

3 Молитва Антуана де Сент-Екзюпері

Господи, я прошу не про щастя і не про міроти, а про саму кожну дню. Навчи мене мистецтва маленьких кроків

... Уверени мене від найкращої віри, що в житті все має бути гармонічне
Подаруй мені зцілює усвідомлення того, що складності, парадокси, труднощі
і невдачі є лише природною складовою частинкою життя, завдяки
якій ми рослимо і зріємо.

... Пошли мені в потрібний момент когось, у кого вистадить
можливості сказати мені правду, але сказати її люблячи!

... Ти знаєш, яка сильна в нас потреба в дружбі,
Дай мені бути відкритою цього найпрекраснішого і найкращого
моя Варунка Делі.

... Дай мені багату фантазію, щоб у потрібний момент, у
потрібний час, у потрібному місці, мовчки або словами своїми,
подарувати комусь потрібне тепло.

... Зроби мене людиною, яка вміє зустрічатися з
тих, хто зовсім "визу".

... Дай мені не те, чого я собі бажала, а те, чого
мені справді потрібно. Навчи мене мистецтва маленьких
кроків.

Молитва Антуана де Сент-Екзюпері, переписана для мене Михайлиною Хомівною Коцюбинською. Як на мене, сутність молитви ясно відповідає духу рецензованого диптиху спогадів Л. М. Ісаєнко.

Подано до редакції 12.01.2020 року
Прийнято до друку 31.01.2020 року